

2. Меморандум співпраці між усіма учасниками освітнього процесу: педагогами, учнями та батьками. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/na-say-tnovyuy-logotyp.pdf>.
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed>.
4. Скиба М. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ (nus.org.ua).
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю. Київ, 1988. – 310 с.
6. Бех І. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа*. 2018. № 1. С. 5–10.
7. Бібік Н. Нова українська школа: порадник для вчителя. Київ : Літера ЛТД, 2018. 175 с.

Вагомість мовного питання в системі родинного виховання

*Тетяна Сєрих,
методист КЗ Сумський ПДЮ,
доктор філософії (PhD)*

Виховання свідомого громадянина України нерозривно пов'язане з рівнем мовної свідомості, основи якої закладаються в родині. Питання українськомовного оточення відіграє вагомую роль у формуванні особистості дитини, оскільки мова нерозривно пов'язана з культурою народу. У статті розкриваються аспекти взаємозв'язку мови і культури народу, акцентується увага на понятті мовної свідомості та вирішальній ролі родини у формуванні свідомого громадянина України.

Ключові слова: культура, мова, зв'язок мови і культури, мовна свідомість, мовна картина світу, комунікативна компетентність.

Мовне питання в Україні залишається актуальним упродовж багатьох років. П. Селігей у своєму дослідженні звертає увагу на проблемі відсутності зацікавленості українців мовним питанням [4, с.176–177], називаючи ряд причин такої ситуації, серед яких і мовне законодавство, і антикультурна традиція. У структурі мовної освіти вчений виокремлює два складники: мовне навчання й мовне виховання. Перший складник не викликає занепокоєння завдяки ґрунтовній науково-методичній забезпеченості, але питання мовного виховання потребує особливої уваги: «Культурна людина має не тільки добре володіти рідною мовою, а й ставитися до неї як до вагової суспільної цінності, відчувати відповідальність за її теперішнє й майбутнє. Формувати правильне ставлення до мови і є метою мовного виховання» [4, с. 177].

Нині система освіти вже спрямована на вирішення зазначеної проблеми, але в умовах воєнного стану значну роль у формуванні свідомого громадянина України відіграє родинне виховання. Закономірним наслідком гарного мовного навчання та поганого мовного виховання впевнено можна назвати непоодинокі випадки, коли діти мають високі оцінки з української мови, але в повсякденному житті нею ніколи не послуговуються. Мовний нігілізм підростаючого покоління часто є наслідком не стільки свідомої позиції, скільки мовного виховання в родині. Байдуже ставлення батьків до свідомого вибору української мови як мови повсякденного спілкування призводить до значних труднощів в опануванні норм сучасної української мови, у формуванні комунікативної компетентності молодого покоління, у свідомому виборі рідної мови як мови повсякденного вжитку. На нашу думку, саме родина може виплекати ціннісне ставлення до української мови у дітей.

Українськомовна особистість – свідомий громадянин України. Вплив мови на формування свідомості давно вивчається різними вченими. Мова не існує поза культурою, вона не є простим засобом спілкування, засобом вираження думок, оскільки різні мови – це різне бачення світу. Кожна мова має власний спосіб представляти одну і ту ж реальність. Саме в мові відображається, реалізується, вербалізується культурна картина світу, завдяки мові вона зберігається, передається від покоління до покоління.

У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне термін «культура» визначити як «особливий спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, який відображений у мові та представлений у матеріальних та духовних надбаннях, у системі соціальних норм, зразків, універсалій, у духовних цінностях, у сукупності відносин людини до природи, до інших людей, до своєї та чужих країн, до світу в цілому та самого себе» [5, с. 42]. Культура зумовлює людське життя, виступає в ролі специфічного якісного індикатора буття людства та особистості, їх діяльності в різноманітних сферах. Для кожної нації в межах власної культури характерне створення єдиного семіотичного поля, тобто системи знакових засобів, які відомі всім її представникам (мова, символіка, звичаї, традиційні форми поведінки тощо), і які забезпечують їх взаєморозуміння та взаємодію. Таким чином, семіотичне поле кожної культури трактується у процесі комунікативної взаємодії її представників. Культура не лише впливає на комунікацію, а й сама зазнає її впливу, оскільки людина в різних формах комунікації може засвоювати норми і цінності культури. Соціальний аспект, усвідомленість і культуровідповідність комунікативної діяльності виявляють себе у способах дії, специфіці мовних засобів, особливостях мовлення, своєрідності культурних проявів, демонстрації ціннісних орієнтирів.

Багатьма дослідниками мови розглядаються як носії культур. Кожна культура має свою мовну систему, яка є засобом спілкування її носіїв один з одним. У науковому потрактуванні різні форми мовного спілкування дефініціюються як вербальні засоби комунікації. Людське мовлення є найбільш поширеним, найбільш уживаним засобом спілкування, оскільки завдяки йому люди передають та отримують основну частину життєво важливої інформації. Але мовлення є лише одним із елементів мови, тому його функціональні можливості обмежені в порівнянні з усією мовною системою. Відображення світу в мові – це колективна творчість народу, який спілкується цією мовою, і кожне наступне покоління з рідною мовою отримує повний комплект культури, в якому вже зосереджені риси національного характеру, світогляд, мораль тощо. Таким чином, мова, відображаючи світ і культуру, формує її носіїв. У різноманітних наукових колах існує величезна кількість визначень мови, і всі вони констатують той факт, що мова є засобом вираження думок, засобом спілкування. Нам імпонує визначення мови з позиції комунікативної лінгвістики, запропоноване Ф. Бацевичем: «це система засобів для транслювання значень (інформації), «вбудована» в контекст інтерперсональних норм і конвенцій у взаємодії з системами етнічних і культурних цінностей» [2, с. 62]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що мова не існує поза культурою.

Віра в суттєвий вплив мови на духовний розвиток народу була взята за основу філософії мови представника німецького класичного гуманізму В. Гумбольдта. Вивчаючи мову іспанських басків, що різко відрізняється від мови індоевропейської сім'ї, В. Гумбольдт зробив висновок про те, що різні мови – це не просто різні оболонки загальнолюдської свідомості, а різне бачення світу. Аналізуючи роль мови, В. Гумбольдт дійшов висновку, що мова не просто позначає, називає предмети, і вони не сприймаються поза мовою. Як жодне поняття

неможливе без мови, так без неї для нашої свідомості не існує жодного предмета, тому що навіть будь-який зовнішній предмет для людини набуває повноти реальності безпосередньо через поняття.

Не можна залишити поза увагою теорії зв'язку мови, мислення та культури, а одним із ініціаторів вивчення такого взаємозв'язку був американський культурний антрополог Ф. Боас [1, с. 25], який ще у 1911 році такий зв'язок проілюстрував за допомогою порівняння двох культур на основі їх словникового складу. Наприклад, для більшості північноамериканців сніг – звичайне явище погоди, тому не дивно, що в їхній лексиці для позначення цього явища існує лише два слова: snow (сніг) і slush (сльота). А ось для ескімосів сніг – це дуже важливе природне явище, на якому базується їх культура. Тому в мові ескімосів існує більше 20 слів для характеристики снігу в різному стані.

Суттєвий внесок для розуміння зв'язку мови і культури зробила лінгвістична гіпотеза Сепіра-Ворфа. Автори цієї гіпотези звернули увагу на необхідність проаналізувати не склад різних мов, а їх структурну відмінність і зробили висновок про те, що мова – не просто інструмент для відтворення думок та репродукування інформації, а вона сама формує наші думки. Наприклад, англійському реченню «Він залишився на десять днів» у мові племені хопі відповідає речення «Він залишився до одинадцятого дня». Крім того, Б. Ворф зазначив, що у мові хопі немає минулого, теперішнього і майбутнього часу в структурі речень і формах слів. Таким чином, можна зробити висновок про те, що носії різних мов по-різному сприймають світ саме завдяки особливостям їх мови. Тому від ступеню переживань стосовно конкретного явища чи предмета, які властиві представникам певної культури, залежить їх мислення, сприйняття і все це відображено в мовній системі певного народу. Чим складніша й різноманітніша сукупність мовних понять для одного явища, тим більше значення воно має для носіїв цієї мови й культури. Сприйняття світу людиною відбувається крізь категорії рідної мови з її неповторним народним духом. Це пов'язано з різними природними, кліматичними, соціальними та іншими умовами, характерними для конкретного народу – носія культури і мови, тому в кожного народу своя культурна та мовна картини світу. Культурна картина світу є результатом того, що в різних культурах люди сприймають, відчувають і переживають світ по-своєму і в результаті цього створюється неповторний образ світу, уявлення про світ. Ці знання й уявлення надають культурі кожного народу самобутності, завдяки чому якраз і спостерігаються відмінності між культурами.

Не викликає сумнівів той факт, що культурна картина світу завжди набагато багатша, різноманітніша та яскравіша, ніж мовна. Але саме в мові відображається, реалізується, вербалізується культурна картина світу і, таким чином, завдяки мові вона зберігається й передається від покоління до покоління. Саме картина, а не фотовідображення світу, яке було б однаковим для всіх народів світу. Крізь призму культурної картини світу пропускаються назви предметів та явищ, і тому слова набувають специфічних рис, характерних для конкретної культури. Наприклад, для українця і росіянина існує одне слово на позначення нижніх кінцівок людини – нога, а для англійця – два: foot і leg. Українець бачить два кольори – синій і блакитний, які для носія англійської мови позначаються одним словом – blue. Для українця існують бузковий і фіолетовий кольори, а для росіянина – тільки фіолетовий. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що мова «нав'язує» її користувачам певне бачення світу.

З огляду на останнє, акцентуємо увагу на тому, чи можемо ми запліщити очі на факт нав'язування нашим дітям викривленого бачення світу через

посередництво російської мови. Нині увесь світ побачив духовний занепад цього народу, що роками прославляв свою культуру та мову. Взаємозв'язок мови і культури очевидний і зводиться до таких висновків: мова – дзеркало культури, що відображає не лише реальний навколишній світ, а й менталітет народу, його національний характер, традиції, звичаї, мораль, систему норм і цінностей, картину світу; мова – скарбниця культури, оскільки всі знання, вміння, матеріальні й духовні цінності, накопичені тим чи іншим народом, зберігаються в мовній системі: у фольклорі, книгах, в усному та писемному мовленні; мова – носій культури, оскільки саме за допомогою мови вона передається від покоління до покоління, а у процесі інкультурації діти, опановуючи рідну мову, разом із нею засвоюють і узагальнений досвід попередніх поколінь; мова – інструмент культури, який формує особистість, оскільки саме завдяки мові людина пізнає менталітет, традиції, звичаї свого народу разом зі специфічним культурним образом світу.

П. Селігей у своєму дослідженні акцентує увагу на питанні мовної свідомості, яку характеризує як «небайдуже, ціннісне ставлення до мови як із боку окремої людини, так і всього суспільства, що охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки щодо мови, а також мотиви мовної поведінки» [4, с.177]. Учений визначає мовну свідомість як важливий стратегічний чинник мовної стійкості. Загальновідомо, що у світі мови зникають швидше, ніж рідкісні види тварин і птахів. Тож доля мови залежить від ставлення до неї, тому важливо забезпечити українську мову від ризику стати жертвою масового відступництва, після чого її неминуче спіткають скорочення функцій, занепад і смерть. Але ж найстрашніше те, що разом із мовою зникне і культура, а з нею – цілий народ.

Опанування дитиною мови як інструменту культури покладено, перш за все, на батьків, оскільки материнська мова залишається у свідомості дитини на все життя. Природно, якщо батьки є прикладом для наслідування, саме тому важливо саме батькам свідомо обрати українську мову як мову повсякденного вжитку. Основи мовної свідомості варто закладати в родині вже в перші роки життя, коли психіка надзвичайно пластична. Любов до мови часто ґрунтується на дитячих враженнях і переживаннях: вони закарбовуються в пам'яті, частково переходять у підсвідоме й надалі впливають на становлення особистості та її світовідчуття. Вплив материнської мови настільки сильний, що його часом порівнюють із візерунком на камені. Видатний педагог Г. Ващенко наголошував: «Людина ніколи не переживає під впливом слова таких сильних почувань, як у дошкільному віці» [3, с. 298]. Дитячі радощі від казки, віршика чи пісеньки закладають до мови стихійну любов, на основі якої потім можна розвивати любов свідому. Любов до мови формується, перш за все, від батьків, тож дитина має відчувати, що росте в мовно свідомій родині.

Список використаних джерел

1. Boas F. Handbook of American Indian languages. Washington: government printing office, 1911. 84 p.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-ге вид., доп. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
3. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. К., 1999. 385 с.
4. Селігей П. Про виховання мовної свідомості. *Мовознавство*. 2010. № 2-3. С. 176–193.
5. Серих Т. Формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: дис. д-ра філософії: 013 / Т. М. Серих; М-во освіти і науки України, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Глухів, 2020. 359 с